

Fogvatartottak szociálisprobléma-megoldó gondolkodása és agresszivitása

Közel 50 éve vizsgálják a szociális kompetencia – a társas viselkedést meghatározó pszichikus rendszer – szerveződését, működését, az összetevők életkor szerinti változását, a változásban szerepet játszó környezeti tényezőket, valamint a szociális kompetencia fejlesztési lehetőségeit különböző életkorú gyerekek és felnőttek körében (a szociális kompetenciáról bővebben: *Kasik, 2007; Zsolnai, 2013*). Számos kutató (pl. *Chang, D’Zurilla és Sanna, 2004*) szerint a szociális kompetencián belül központi helyet foglal el a problémamegoldó gondolkodás, ami az életkor előrehaladtával egyre szorosabb kapcsolatban áll más pszichikus összetevőkkel, például az agresszióval, az együttműködéssel, az érzelmek szabályozásával és a versengéssel (pl. *Kasik, 2015*). Ez is oka annak, hogy a leggyakrabban alkalmazott külföldi – gyermekek és felnőttek számára kidolgozott – segítő-fejlesztő programok nagy hangsúlyt fektetnek a problémamegoldó gondolkodás és viselkedés fejlesztésére.

A serdülőkkel és felnőttekkel végzett külföldi empirikus vizsgálatok alapján (pl. *McMurrán és McGuire, 2005*) a személyközi problémák nem megfelelő feldolgozása, az egyén és/vagy a környezete számára nem adekvát problémamegoldás jelentős szerepet játszik egyrészt abban, hogy valaki normaszegő viselkedést mutat vagy bűnt követ el, másrészt fogvatartottként társaival agresszívan viselkedik, illetve nehezen viseli és kevésbé hatékonyan kezeli a börtönélet frusztrált helyzetét. A problémák elemzése, értelmezése, a problémamegoldás fejlesztése fogvatartottak körében az egyik legfontosabb része a reszocializációs tevékenységeknek.

Magyarországon az elmúlt 20 évben egyre több pedagógiai és pszichológiai vizsgálat foglalkozik a szociális kompetencia, elsősorban gyermek- és serdülőkor jellemzőivel (pl. *Zsolnai és Józsa, 2003; Zsolnai, Lesznák és Kasik, 2008*), és csak néhány éve folynak vizsgálatok a szociálisprobléma-megoldás jellemzőivel kapcsolatban (*Guti és Kasik, 2015; Kasik, 2010, 2015*). A kutatásokat elsősorban gyermekek, serdülőkorúak és fiatal felnőttek (egyetemisták) körében végzik.

Hazánkban elítéltek körében – tudásunk szerint – még nem történt szociálisprobléma-megoldó gondolkodást vizsgáló felmérés. Adaptáció- és agressziókutatást többen végeztek már (*Huszár, 1995; Boros, 1979*), azonban összefüggések feltárására nem került sor. A most bemutatott kutatás célja a szociálisprobléma-megoldás és az agresszió jellemzőinek, valamint kapcsolatuk sajátosságainak feltárása volt fogvatartottak körében. A vizsgálat eredményei új információkkal gazdagítják az elítéltek társas viselkedéséről eddig megszerzett ismereteinket, illetve az adatok hasznosak lehetnek a számukra kidolgozott, a problémamegoldást segítő, az agresszív viselkedést csökkentő programok kidolgozásakor.

Elméleti háttér

Deviancia, bűnözés, bebörtönzés, adaptáció

A szociológiában különböző elméleti modelleket fogalmaztak meg a deviancia lehetséges okairól. Más tudományterületek is foglalkoztak ezzel, így a devianciának léteznek biológiai, pszichológiai, közgazdaságtani és szociológiai elméletei (pl. kötődélmélet: *Bowlby*, 1965; szociális tanulás elmélete: *Bandura*, 1963; anómiaelmélet: *Durkheim*, 1967 és *Merton*, 1980; elidegenedési elmélet: *Seeman*, 1959 és *Cohen*, 1955; minősítési vagy címkézési elmélet: *Goffman*, 1963).

Deviánsnak azokat a viselkedéseket tekintjük, amelyek eltérnek az adott társadalomban elfogadott normáktól. A normák társadalmanként eltérőek lehetnek és korszakonként változhatnak. A deviancia nem feltétlenül káros a társadalom egésze számára, de felvetődik néhány kérdés, például, hogy milyen súlyosságú normaszegést tekintünk deviánsnak. Problémát okoz az is, hogy egyes normaszegéseket a társadalom erkölcsileg nem ítél el. Eltérő lehet egy-egy társadalom különböző etnikai, vallási csoportjainak a felfogása is a követendő normákról (*Andorka*, 1997). Társadalmi szinten fontos tényező a normaszegő viselkedés gyakorisága is. Ameddig a társadalom tagjai nem érzik magukat érintettnek, személyükben is veszélyeztetettnek egy normaszegő magatartás által, addig azt nem tekintik deviánsnak, legfeljebb nonkonform magatartásnak. Azonban ha egy deviáns magatartási forma kezd tömegessé válni, elveszíti deviancia jellegét. Természetesen nem csupán a gyakoriság lényeges, hanem elsősorban annak a kérdése, hogy a társadalom tagjai mennyiben érzik érdekeiket veszélyben egy magatartási forma által. Ennek tudható be, hogy az egyénnek kárt okozó magatartást szigorúbban ítélik meg, mintha valaki az államnak okoz lényegesen nagyobb kárt, veszteséget (*Béres*, 1997).

A bűnözés társadalmi jelenség, ami önálló mozgástörvényekkel bír, és a bűnözés társadalmiságának több bizonyítéka létezik. Egyrészt a bűnözés tilalmazott viselkedésmód, hiszen törvényt sért, másrészt az adott létfeltételekhez normálisan kapcsolódik, értelmes és racionális, mert problémamegoldó és szükségletkielégítő funkciót lát el, az egyén és a környezete közötti kölcsönhatás egyik lehetséges változata, vagyis eszközcselekmény (*Andorka*, 1997). A bűnözőt nem a bosszúvágy juttatja börtönbe, hanem az állam törvényekkel meghatározott azon reménye, hogy az ottani tapasztalatok visszatartják majd az elítéltet attól, hogy a jövőben bünt kövessen el, illetve az, hogy sikeresen beilleszkedjen a társadalomba. A börtön olyan társas rendszert képvisel, amelyben arra tesznek kísérletet, hogy szinte teljes társadalmi kontrollt hozzanak létre és tartsanak fenn. A kontroll, a szigor és a korlátozás a büntetés nagy jelentőségű tényezői (*Sykes*, 1958).

Minden rab a saját igényeivel, hátterével érkezik a fegyintézetbe és onnan saját értelmezésével távozik. Mégis nagyfokú egyetértés mutatkozik a fogvatartottak körében a szabadságvesztés természetével kapcsolatban. Jelentős hányaduk úgy véli, hogy a fegyházélet a lehető legfrusztrálóbb. *Sykes* (1958) a börtönélet deprivációit és frusztrációit olyan büntetéseknek tekinti, amelyeket a társadalom

ró ki a törvénysértés fejében, másrészt tervezetlen (elkerülhetetlen) jelenségeknek tekinthetők, melyek a bebörtönzéssel járnak együtt. A szabadságvesztés, a javaktól és szolgáltatásoktól való megfosztottság, a heteroszexuális kielégítetlenség állapota a modern börtön deprivációi és frusztrációi, a börtönélet elkerülhetetlen következményei, és nem kétséges, hogy lehetnek olyan fájdalmasak, mint azok a fizikai megpróbáltatások, amelyek helyébe léptek (Sykes, 1958). Richards (1978) és Flanagan (1980) későbbi vizsgálatai árnyalták ezt a megállapítást: a hosszúidős elítéltek esetében a legkínzóbb érzést a szociális kapcsolatok elvesztése okozza. Ezzel összhangban Huszár (1997) vizsgálati eredményei azt mutatták, hogy a magyar elítéltek deprivációs listájának élén a család hiánya áll, megelőzve a szabadság elvesztését. Nemcsak a társ hiánya frusztráló, hanem problémás a szabadulás utáni, kinti életbe történő beilleszkedés is, az aggodás azért, hogyan fog megküzdeni a problémákkal szabadulása után (Boros és Csetneky, 2000).

A börtönök szubkultúráját alkotó informális csoportok sajátos érték- és normarendszerrel, státusz- és szerephierarchiával rendelkeznek (Boros és Csetneky, 2000; Fiáth, 2012). A formális, ám elsősorban az informális értékek, normák elsajátításának legfőbb színterét alkotják, maga az elsajátítás folyamata a börtön-szocializáció. A folyamat végére átalakul a fogvatartottak értékrendje, megváltozik az értékek tartalma, jelentése. Ez a szubkulturális értéktanulás legkésőbb a negyedik-ötödik büntetés letöltése során befejeződik, beépül az elítéltek értékrendjébe. A szubkultúra felépülésében jelentős szerepe van a fizikai és a verbális erőszaknak, ami azt jelenti, hogy nagyon sok esetben verekedéssel dől el az egyes emberek helye a hierarchiában. Az erősebb elítéltek a hierarchia magasabb fokára kerülnek, ahol több lehetőségük van szükségleteik kielégítésére, mint a gyengébbeknek (Boros és Csetneky, 2000; Fiáth, 2012).

A börtönviszonyokhoz való sikeres alkalmazkodás (adaptáció) számos személyiségbeli (a rab jellemzőitől) és környezeti (a börtön és a többi rab jellemzőitől) függ. Nem biztos, hogy a társadalomban sikeresnek számító viselkedési stratégiák a büntetés-végrehajtási intézetben is hatékonyak. Clemmer (1940) azt a folyamatot, amikor a bekerülő elítélte fokozatosan magáévá teszi a börtön formális és főképp informális törvényeit, szokásait, kultúráját, prizonizációnak (börtönösödésnek) nevezi (Huszár, 1995). A börtönadaptáció szempontjából lényeges lehet a rezsimmel szembeni konfrontáció gyakorisága, ami legkönnyebben a fegyelmi fenytések számával mérhető. A vizsgálatok (pl. Flanagan, 1980; Huszár, 1995) azt mutatják, hogy a hosszúidősök kevesebb fegyelmi vétséget követnek el, különösen igaz ez az életfogytos rabokra, ugyanis a folytonos konfrontáció hosszú időn keresztül olyan pszichés énerőt kíván, ami csak kevesekre jellemző. A fenti tényt az is magyarázza, hogy az életfogytosok között kevesebb a karrierbűnöző és több az egyszeri, sokszor hirtelen, negatív érzelmeik által motivált életellenes cselekményt elkövető. Ugyanakkor tény az is, hogy a börtönökbe eleve alkalmazkodni nehezen képes emberek kerülnek, a börtönviszonyokhoz történő kényszerű idomulásuk következtében sajátos megoldások születnek, sok kudarc kíséretében. Az alkalmazkodó viselkedés mögött fontos személyiségjellemzők állnak, melyek sérülhetnek a kényszerű alkalmazkodás során (Boros és Csetneky, 2000). A sikeres

alkalmazkodás nagy énerőt kíván, ezért köthető az alacsony éneróhoz a rossz alkalmazkodás.

Toch, Adams és Grant (1989) a börtönben rosszul alkalmazkodó egyének maladaptív viselkedési mintái alapján megállapították, hogy a börtönévek alatt a maladaptív viselkedés gyakorisága csökken, tehát a börtönélet nem antiszociális egyéneket alakít ki, hanem ellenkezőleg, szociális érettséghez vezet. A vizsgálatok másik része (pl. *Sluga, 1977*) ezzel ellenkező tendenciáról számol be: a hosszúidősöknél tapasztalható egy növekvő tendencia, ami apátiában, érzelmi elsivárosodásban, motivációcsökkenésben, jövőkép-beszűkülésben érhető tetten. A 4–6 évig tartó izoláció után jelentkező tünetcsoportot pszichoszindrómának *Sluga (1977)* nevezte el, amit kényszeres gondolkodás, regresszív viselkedés, bizonytalanság és érzelemzavarok jellemeznek (*Huszár, 1995*).

Az elítélteket két csoportra lehet osztani az alapján, hogy töltöttek-e már szabadságvesztés-büntetést: elsőbűntényesek és visszaesők. Az elsőbűntényesek a magyarországi elítéltek egyharmadát képezik (*Boros és Csetneky, 2000*). Rendszerint nem izoláltan helyezik el őket, hanem együtt a visszaesőkkel. Nagy részükre jellemző a rövid büntetési idő, és majdnem mindegyikük rendelkezik a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségével, ami kellő motivációt ad ahhoz, hogy büntetési idejük alatt alkalmazkodóan viselkedjenek. *Vókó (1999)* kriminológiai vizsgálata szerint közülük sokan válnak visszaesőkké, jelentős részük szabadulásukat követően rövid idő elteltével. Azok az elsőbűntényesek, akik súlyos (életellenes) bűncselekményt követtek el és ezért hosszú (sok esetben életfogytig tartó) szabadságvesztést kapnak, jellemzőik megegyeznek a hosszúidős elítéltek jellemzőivel (*Boros és Csetneky, 2000*).

A visszaesők a magyar elítéltek kétharmad részét képezik (*Boros és Csetneky, 2000*). *Boros (1984)* vizsgálata alapján a visszaesők kedvezőtlen családi körülmények között nevelkedtek, intelligenciájuk, iskolázottságuk jóval alacsonyabb az átlagnépességnél, háromnegyed részük szakképzetlen, börtönbe kerülésük előtt nem volt állandó munkahelyük, foglalkozásuk. Személyiségük a szabadságvesztés-büntetések hatására változón megy keresztül: a kezdeti impulzivitást, extroverziót, az indulatok kontrollálatlanságát, az alkalmazkodásképtelenséget felváltja az introvertálódás, szorongás, túlkontrolláltság, ami a börtön formális rendszere működésének és a szubkultúra alkalmazkodásra kényszerítő hatásának a következménye. Értékrendjük átalakul, a kezdeti önérvényesítést felváltja a decentrálásra, a társakkal való szolidaritásra való törekvés. Masszív bűnözői énképpel rendelkeznek, szociális orientációjukban a vezérlőelv a bűnöző-nem bűnöző megkülönböztetés, nagy részük jó börtönlakó, betartják a formális és az informális szabályokat.

Boros (2000) szerint a hosszú időtartamú szabadságvesztésre ítétekkel kapcsolatban sokféle hiedelem létezett a laikus emberek között, például az intelligencia leépülése, érzelmi elsivárosodás, elmagányosodás, depresszió, motiváció csökkenése, agresszió és autoagresszió. A durhami egyetem kutatócsoportja által végzett longitudinális vizsgálat (*Banister és munkatársai, 1973*) alapján a kognitív képességekben nem volt különbség a különböző időtartamú büntetéseket töltők

csoportjai között, nem következett be az intelligencia hanyatlása sem. A hosszabb büntetés az ellenségesség redukciójához és az érzelmi érettség javulásához vezetett. *Sapsford* (1978) vizsgálata azt mutatta ki, hogy a hosszú büntetést töltők nem veszítik el érdeklődésüket a külső, szabad világ iránt, nem mutatnak apátiát és jelentős motivációcsökkenést. Introvertálódásuk inkább azt jelenti, hogy csökken a szociális aktivitásuk, feladataikat rutinból végzik, nehezen hoznak döntéseket önmagukkal kapcsolatban. Felhívta a figyelmet az institucionalizálódás jelenségére, ami hasonló a hospitalizációhoz: a napi rutinba való beesüllyedés, dependencia, döntésképtelenség jellemzi. Nagy probléma külső kapcsolataik lazulása vagy megszakadása, mert ez segít fenntartani a lelki egyensúlyt és esélyt jelent számukra a szabadulás utáni normális életre. Mindezt igazolta *Flanagan* (1980) korábban említett vizsgálata is (*Boros és Csetneky*, 2000).

Agresszió

Agresszióknak tekinthető minden olyan cselekedet, aminek az indítéka, hogy nyílt vagy szimbolikus formában valakinek vagy valaminek sérelmet, kárt okozunk szándékosan. Az agresszió tárgyra is vonatkozhat (*Kerecsi*, 1996). *Münnich és Szakács* (1979) az agressziót olyan társas jelenségnek tekintik, amely akár külső, akár belső pszichikus konfliktusok megoldási eszközeként valósul meg. Tanult, célirányos tevékenységnek tartják, ami a másik személynek fizikai vagy lelki sérülést okoz, és megvan annak a lehetősége, hogy a támadó elérje a célját. Az erőszakot az egyéni viselkedés sajátosságaival magyarázó elméletek egy csoportja az agressziót biológiai (pl. *Lorenz*, 1994), pszichológiai (pl. *Freud*, 1990) jellemzőkkel magyarázza. A frusztráció-agresszió elmélet szerint a frusztráció mindig agresszív magatartáshoz vezet (*Dollard*, 1939), a szociális tanulás elmélete alapján az agresszív viselkedés erre megfelelő minta, személy megléte esetén tanulható (*Bandura*, 1963).

Boros (1998) szerint az agresszió fogalmához sok negatív értékítélet társul. Amikor azt mondjuk, hogy valaki agresszív, akkor elsősorban olyan viselkedésműveletre gondolunk, amelyeknek az a lényegük, hogy az erősebb leigázza, megveri, esetleg megöli a gyengébbet. Ugyanakkor léteznek olyan erőszakos szubkultúrák, például a börtönökben, ahol az erőszaknak igen komoly értéke van, státusz szerezhető vele. A köznapi felfogás az erőszak és a súlyos agresszív viselkedés között párhuzamot von. Az agresszív viselkedéssel foglalkozó hazai börtönkutatás (*Boros*, 1979) során az erőszakos elítéltek két típusát azonosították. Az egyik csoportot azok a személyek alkották, akiket nem erőszakos jellegű cselekményért ítélték el, de a börtönben rendszeresen verekedésért vonták őket fegyelmi úton felelősségre. Ők a neurotikus, magas stresszaktivitású, szorongó elítéltek, akiket könnyű provokálni, hamar elvesztik a fejüket, sokszor alulmaradnak és még büntetést is kapnak érte. A másik csoportot alkotó személyek már eleve erőszakos bűncselekményekért lettek elítélve és bent sem tartózkodnak az agressziótól, azonban nagyobb az énjük és kontrolljuk, így nem provokálhatók, jól megválasztják az időt és a teret az agresszív tevékenység lebonyolításához. Nem veszítik

el a fejüket és leggyakrabban győztesen kerülnek ki a harcból. Az agresszió áldozatait leggyakrabban az informátorok és a bűncselekményük jellege miatt megvert vagy megerőszkolt elítéltek (Boros és Csetneky, 2000).

Szociális probléma, szociálisprobléma-megoldás

Szociális (személyközi, interperszonális) problémának tekinthető minden olyan társas feladat, helyzet és viszony (jelenben zajló, múltban történt vagy a jövőben bekövetkező), amelynek megoldásához nem áll rendelkezésre az egyén számára megfelelő mennyiségű és/vagy minőségű információ, esetleg az információk tévesek. Ebben az esetben az egyén akadályba ütközik (nem képes a megszokott módon megoldania a helyzetet), aminek eredménye az, hogy konfrontálódik önmagával, a másikkal vagy a helyzettel (Chang, D'Zurilla és Sanna, 2004).

Chang és munkatársai (2004) szerint a szociálisprobléma-megoldás bonyolult kognitív-viselkedéses folyamat, ami alapján elkülöníthető a problémamegoldás mint gondolkodási és mint viselkedéses folyamat. A gondolkodási szakasz első alszakasza a problémátájékozódás (orientálódás, orientációs alszakasz), második a megoldási, ami további alszakaszokra osztható: (1) a probléma azonosítása és definiálása, (2) alternatív megoldási módok keresése, (3) a legalkalmasabb kiválasztása és döntés valamelyik mellett, illetve (4) a megoldási mód végső értékelése.

Maydeu-Olivares és D'Zurilla (1996) szerint a problémával és a megoldással kapcsolatban orientációnk lehet pozitív és negatív. A pozitív dimenzióon belül öt kategóriát különítettek el: a probléma kihívásként való értelmezése; a problémamegoldás optimista megközelítését kifejező gondolatok (sikeres megoldásba vetett hit); rövid és hosszú távú énhatékonyság és a megoldás közötti kapcsolat pozitív minősítése; a megoldásra fordított idővel és a befektetett energiával kapcsolatos pozitív gondolatok; az érbe vetett hit arra vonatkozóan, hogy szükség van a megoldásra és nem lehet azt elkerülni. A negatív dimenzió kategóriái: a problémamegoldás pesszimista megközelítését kifejező gondolatok; a rövid és hosszú távú énhatékonyság és a megoldás közötti kapcsolat negatív minősítése; a problémamegoldással járó frusztráció nem megfelelő kezelése.

Chang és munkatársai (2004) e folyamat és részfolyamatainak kapcsolata alapján megkülönböztettek három általános problémamegoldói stílust: racionális, impulzív és elkerülő. A racionális elsősorban a tényekre, információkra helyezi a hangsúlyt, kevésbé az érzelmekre, ami az impulzív problémamegoldóra jellemző, és főként negatív érzelmei dominálnak egy-egy probléma megoldása esetén. Az elkerülő nem akarja megoldani a problémát, hamarabb kilép a helyzetből. Egyik stílus sem tekinthető jónak vagy rossznak (konstruktívnek, eredményesnek, diszfunkcionálisnak, sikertelennek) azt mindig az adott kontextusban szükséges értelmezni. E stílusok nagyon különböző viselkedési formákban jelenhetnek meg.

A szociálisprobléma-megoldás működésében számos eltérés tapasztalható életkor és nem alapján. Az eddigi nemzetközi és hazai – kérdőíves – vizsgálatokból (pl. D'Zurilla, Maydeu-Olivares és Kant, 1998; Kasik, 2014) az látható, hogy serdülőkortól nő a negatív orientáció mértéke, csökken a pozitív orientációé, ám

ebben igen jelentős szerepe van a kulturális tényezőknek. A magyar serdülők negatív orientáción elért értéke magasabb német és spanyol, hasonló életkorú társaik értékénél (Kasik, 2015). A problémához és a megoldásához való viszonyulás pozitívabb a serdülőkorban a fiatal felnőttekhez képest, ugyanakkor a racionalitás magasabb a felnőttek körében. Az elkerülés gyakorisága és az impulzivitás, a negatív érzelmek kifejezése a serdülőkortól fokozatosan nő, magyarországi diákok körében a nemzetközi adatokhoz képest gyorsabban. Egyetemisták (20–23 évesek) körében ugyancsak magas az elkerülés és a negatív orientáció (Kasik, 2015). A hazai és más nemzeti vizsgálatok alapján 13–14 évesek kortól a fiúkra jellemzőbb a racionalitás, a lányokra az impulzivitás és az elkerülés (főként azokra, akiknek szülei alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, ami a nevelési stílus, gyakorlat egyik fontos meghatározója). Szignifikánsan több pozitív gondolat jellemzi a lányok problémamegoldását serdülőkorban, ám fiatal felnőttkorban nem, a férfiakéval ez a jellemző hasonló (D’Zurilla, Maydeu-Olivares és Kant, 1998).

Az empirikus vizsgálat céljai és hipotézisei

Célok

Az empirikus vizsgálat egyik célja fogvatartottak körében a szociálisprobléma-megoldó gondolkodás életkor, ítéleti idő, iskolai végzettség, ítéletből letöltött idő (börtönviszonyokhoz történő adaptáció) mértéke, valamint a visszaesés foka (töltött-e már korábban szabadságvesztés-büntetést) szerinti jellemzőinek feltárása volt külső (családi, rokoni, baráti) kapcsolatokra és börtönhelyzet adta kényszerközösségben, a benti létre vonatkoztatva. Hazai empirikus kutatás során a szociálisprobléma-megoldást ily módon és fogvatartottak körében még nem vizsgálták.

A szociálisprobléma-megoldó gondolkodás a szociális kompetencia egyik központi komponense, jelentős kapcsolatban áll más pszichikus összetevőkkel, például az agresszióval (Kasik, 2010). A vizsgálatban olyanok vettek részt, akiknek jelentős része erőszakos bűncselekmény elkövetése miatt tölti büntetését; közel 80%-uk cselekménye személy, dolog és vagyon elleni erőszak volt (a Szegedi Fegyház és Börtön *intézeti statisztikája*, 2014. 04. 03.). Az agresszió sajátosságainak és a problémamegoldás agresszióval való kapcsolatának vizsgálata ezért indokolt. Ilyen összefüggésben agressziókutatást nem végeztek még magyarországi börtönökben.

Hipotézisek

Korábbi empirikus munkák alapján feltételeztük, hogy a problémamegoldás mért faktorain elért értékek legtöbbje eltér az életkor, a visszaesés és a börtönben eltöltött idő szerint képzett részminták között, vagyis ezeknek meghatározó a szerepe a faktorok által mért területek alakulásában (pl. D’Zurilla, Maydeu-Olivares és

Kant, 1998). Feltételeztük, hogy a külső, civil kapcsolataik és a belső, börtönben kialakított kapcsolataikkal összefüggő problémamegoldó gondolkodásuk között elsősorban az orientációt tekintve lesz különbség.

Az agresszió mért területeit tekintve a visszaesés és az életkor alapján képzett alminták között feltételeztünk jelentős eltéréseket (Boros, 1979; McMurran és McGuire, 2005). A szociálisprobléma-megoldó gondolkodás és az agresszió területei között összefüggést vártunk, legerősebben a negatív orientáció és az impulzivitás függ össze az agresszióval. A háttérváltozók közül a fegyelmi fenytések száma szerint képzett csoportok között feltételeztünk jelentős különbséget az impulzivitásban, valamint a fizikai és a verbális agresszióban (Boros, 1979).

A minta jellemzői

A 2014-ben, a Szegedi Fegyház és Börtönben végzett vizsgálatban a válaszadók (N=191) mindegyike férfi volt, átlagéletkoruk 35 év (szórás: 8,8 év). A legfiatalabb 18 éves, a legidősebb 61 éves volt. A minta 30%-a 30 év alatti, a 30–40 éves korosztályba a válaszadók 43%-a tartozik, és közel 27%-uk idősebb ennél. Iskolai végzettségüket tekintve a megkérdezettek harmadának (33,5%) maximum általános iskolai végzettsége volt, ezen belül 4,6%-uk nem tudta befejezni a nyolc osztályt, ők írni, olvasni nem vagy csak nehezen, segítséggel tudnak. A mintába tartozók 36%-a végzett szakmunkásképzőben és 27,2%-uk rendelkezik érettségivel, ebből 6,8%-uk tanult gimnáziumban. Felsőfokú végzettsége (főiskola vagy egyetem) a megkérdezettek 3,1%-ának van.

A minta 78%-át fegyház fokozattal bíró elítéltek alkották, ami pontosan megegyezik az intézetben levő fegyházas fogvatartottak arányával. Az intézet lakóinak (697 fő a lekérdezés időpontjában) közel 80%-át erőszakos bűnelkövetők alkotják, ami a mintában is leképeződik. Az átlagos 14 éves ítéleti idő is arra enged következtetni, hogy a tesztek kitöltőinek jelentős részét szintén erőszakkal elkövetett bűncselekmények elkövetői alkotják. A Szegedi Fegyház és Börtönben az életfogytiglani szabadságvesztést töltők a teljes fogvatartotti állomány 21%-át alkotják. Ezen belül 30 év feletti ítéleti idővel az elítéltek 6%-a, 20–30 év közötti ítélettel 15%-uk, 15–20 év közötti ítéleti idővel 3%-uk rendelkezik. Ehhez az életfogytos kategóriához tartozik még az a 23 fő tényleges életfogytiglanig tartó szabadságvesztésre (TÉSZ) ítélt fogvatartott is (3%), akik esetében a bíróság kizárta a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét, ők életük végéig börtönben maradnak. A többiek 15 év alatti ítélettel rendelkeznek, a börtönpopuláció 73%-át alkotják.

A megkérdezettek átlagban 14 év ítéleti idővel rendelkeznek, ami alig tér el az intézeti átlag ítéleti idejét jelentő 15 évtől. A minta 45,5%-át a visszaeső bűnelkövetők teszik ki, ami azt jelenti, hogy ők már korábban is töltöttek szabadságvesztés-büntetést. A visszaesők 59%-a már két vagy ennél több alkalommal követett el olyan súlyú bűncselekményt, amiért szabadságmegvonást rótt ki rájuk a bíróság. A minta tagjainak átlagban 13 jutalma és egy fenytése van, ami szabálykövető magatartásra utal.

Mérőeszközök

Szociálisprobléma-megoldás kérdőív

A kutatás során egy adaptált kérdőívet használtunk (Szociálisprobléma-megoldás kérdőív – Kasik, Nagy és Fűzy, 2010), ezt 25 év felettiekkel még nem használták Magyarországon. A kérdőív a D'Zurilla, Nezu és Maydeu-Olivares (2002) által kifejlesztett, angol mérőeszköz (*Social Problem Solving Inventory-Revised*) magyar változata. A kérdőívvel a szociálisprobléma-megoldó képesség fődimenziói (pozitív és negatív orientáció, racionalitás, impulzivitás, elkerülés) és ezek aldimenziói mérhetőek. A pozitív orientációhoz 5 állítás, a negatív orientációhoz 10, a racionalitáshoz 20 item tartozik (problémadefinálás – megoldási lehetőségek azonosítása – döntéshozatal – megoldás kivitelezése és értelmezése, mindegyikhez 5–5 állítás). Az impulzivitáshoz 10, az elkerüléshez 7 kijelentés. A kérdőív összesen 52 kijelentést tartalmaz, ezekről kell eldönteni egy ötfokú skálán (0: egyáltalán nem igaz rám; 1: kicsit igaz rám; 2: közepesen igaz rám; 3: nagyon igaz rám; 4: teljes mértékben igaz rám), hogy az mennyire igaz a kitöltőre.

A pozitív orientáció tételei tartalmazzák a problémákhoz való pozitív viszonyulás aspektusait és azok gyakoriságát mérik. A pozitív dimenzió szabályozó-kategóriái között szerepel a probléma tartalmára vonatkozó becslés, a sikeres megoldásba vetett hit, az énhatékonyság és a megoldás közötti pozitív kapcsolat, a megoldásba fektetett idővel és energiával kapcsolatos pozitív gondolatok és az énbe vetett hit, mely szerint szükség van megoldásra és azt nem célszerű elkerülni (Maydeu-Olivares és D'Zurilla, 1996). A negatív dimenzió a problémamegoldás pesszimista megközelítését kifejező gondolatokat, az énhatékonyság és a megoldás közötti negatív kapcsolatot és a problémamegoldás közben fellépő frusztráció nem megfelelő kezelését jelentő kijelentéseket tartalmaz (Maydeu-Olivares és D'Zurilla, 1996). A racionalitás faktor állításai a megoldáshoz kapcsolódó döntéssel, a helyzet felmérésével, a lehetőségek végiggondolásának a gyakoriságával kapcsolatosak, a döntésben szerepet játszó információkezelés módjáról szólnak. Az impulzivitás a problémával és a problémamegoldással járó negatív érzelmek kezelésével kapcsolatos állításokat tartalmaz. E kijelentések a racionalitást mérő tételekkel állnak szemben. Az elkerülés faktor kijelentései a döntés és a megoldás elkerülésével – abbahagyásával, a helyzetből való kilépéssel, a halogatással – kapcsolatosak.

Az adaptált kérdőív kijelentésein semmit nem változtattunk, ám ebben a kutatásban minden kijelentést kétszer kellett értékelniük az elítélteknek: először a külső, civil kapcsolataikra (pl. családra, rokonokra, barátokra, ismerősökre, munkatársakra) kellett gondolniuk kitöltés közben, másodszer a börtönbeli (pl. rabtárs, cellatárs, felügyelet tagjai) viszonyaikra. A két kitöltés előtt közel egy hónap telt el annak érdekében, hogy minél kevésbé emlékezzenek a kijelentésekre a válszadók. A kérdőív mindkét esetben – a teljes mintán – jó megbízhatóságú (teljes kérdőív, Cronbach- α : első mérés: 0,80, második mérés: 0,91).

Agresszió kérdőív

Az agresszió mérésére a *Bryant-Smith* (2001) kérdőívet használtuk. Ennek első változatát *Buss* és *Durkee* (1957) publikálta, az önjellemzéses kérdőív 53 ítemet tartalmazott. A kérdőív módosított változata a *Buss-Perry* (1992) által létrehozott 29 ítemes kérdőív. A violens magatartást mint személyiségvonást értelmezi, amit az adott szituáció jellemzői és a körülmények is befolyásolnak. A kérdőív négy alskálára tagolódik: fizikai agresszió, verbális agresszió, düh, hosztilitás (ellenességesség). A kérdőív hossza miatt *Bryant-Smith* (2001) kidolgozta ennek egy rövidített formáját, az eredetiből mindössze 12 állítást tartottak meg, alskálánként három-három. A válaszokat ötfokú Likert-skálán kell megadni (1: egyáltalán nem jellemző rám, 2: kicsit jellemző rám, 3: közepesen jellemző rám, 4: nagyon jellemző rám, 5: teljes mértékben jellemző rám).

Buss és *Durkee* (1957) a fizikai agresszió alatt tettelegességet ért, ami személyre irányuló, testi károsodást eredményező fizikai erőszak. Kiterjesztett értelmezése magába foglalja az anyagi javak, tárgyak rombolását is (*Münnich*, 1988). A verbális agresszió kategóriájába tartozik a beszéd stílusában (kiabálás, üvöltés, káromkodás) és tartalmában (fenyegetés, vitatkozás, kritizálás) kifejezett negatív érzelmek (*Münnich*, 1988). A düh alskálának az eredeti, *Buss-Durkee* (1957) által kidolgozott kérdőív több kategóriája is megfeleltethető, a szerzők szerint a düh mérésére az ingerlékenység alskála szolgált eszközzel, melyen készenlélet értettek arra nézve, hogy a személy kis provokációra is negatív érzelmeket fejezzen ki, dühvel, durvasággal reagáljon, indulatosan, gorombán viselkedjen (*Münnich*, 1988). A hosztilitást eredetileg *Buss-Durkee* (1957) kérdőívén a sértődöttség és a gyanakvás alskálák mérték. Ez tartalmazza a gyűlöletet és a féltékenységet, általában a humán környezet utálatát vélt vagy valós sérelmek miatt, valamint a bizalmatlanságot, az ellenségesség projekcióját, annak a feltételezését, hogy mások lenéznek, megsértik, kárára terveznek valamit (*Münnich*, 1988). E kérdőív is igen jó megbízhatósági mutatókkal bír, a teljes kérdőív Cronbach- α értéke 0,83, és e körüliek (0,80–0,85) az egyes alskálák értékei is a teljes mintán.

Háttérkérdőív

A háttérkérdőívet mi dolgoztuk ki (*Szilágyi*, 2014), ami két részre tagolódik. Az első részben általános szociológiai-demográfiai tényezőkre (pl. lakóhelye, életkora, iskolai végzettsége stb.) kérdeztünk rá, a második blokkban speciális büntetés-végrehajtási adatokat kértünk (pl. ítélete, végrehajtási fokozata, fenyítései a száma, töltött-e már ezt megelőzően szabadságvesztést).

Adatfelvételi eljárás

A vizsgálatot a Szegedi Fegyház és Börtön jogerős szabadságvesztés-büntetésüket töltő elítélteik között végeztük 2014-ben. A bv. intézet majdnem teljes rabállományát lekérdeztük, aki vállalta nevének titokban tartása mellett az önkéntes válaszadást. A 191 válaszadó 15–20 fős csoportokban dolgozott úgy, hogy e ta-

nulmány első szerzője mindvégig jelen volt, válaszolt az esetlegesen felmerülő kérdésekre, ám ügyelt arra, hogy ne befolyásolja a válaszadást. Az írni, olvasni nem tudó fogvatartottaknak felolvasta a kérdést és bejelölte, leírta a válaszokat. A kitöltés 40–45 percet vett igénybe minden csoportnál. A vizsgálatot a Szegedi Fegyház és Börtön parancsnoka írásban engedélyezte, minden infrastrukturális támogatást megkaptunk a vezetőségtől.

A kutatás eredményei

A teljes mintát öt szempont mentén bontottuk almintákra, az ezen csoportok közötti különbségeket tártuk fel: (1) életkori csoportok, (2) ítéleti idő, (3) iskolai végzettség, (4) bent eltöltött idő, (5) visszaesés foka. Az életkori csoportok a következők voltak: 29 éves korig, 30–39 és a 40 év feletti. Az ítéletek csoportjai: 10 év alatt, 11–19 év és a 20 év feletti büntetéssel rendelkezők, ebbe belevettük a TÉSZ-eseket is. Az iskolai végzettség szerint képzett kategóriák: maximum 8 általánossal, legfeljebb szakmunkás végzettséggel, érettségivel és e fölötti végzettséggel rendelkezők. A visszaesés esetén két csoportot alakítottunk ki: volt már büntetve (visszaeső), még nem volt büntetve (elsőbüntényes).

A szociálisprobléma-megoldó gondolkodás különbségei a visszaesés, a bent eltöltött idő és az életkor szerinti csoportok között

A külső kapcsolatokat tekintve szignifikáns a különbség a visszaesők és az első büntényesek csoportja között a *pozitív orientáció faktoron* (kétmintás t-próba: $t=2,76$; $p<0,05$): a szociális problémák pozitív megítélése a visszaesőkre jellemzőbb. A belső kapcsolatokat tekintve nincs számottevő eltérés a visszaesők és az első büntényesek között. A börtönön belüli társas helyzetekben értelmezett problémamegoldás a bent eltöltött idő szerint képzett csoportokban mutat jelentős különbséget. A *pozitív orientáció* azokra jellemző leginkább, akik ítéletükből 5–10 év közötti időt már letöltöttek, átlaguk szignifikánsan eltér azoktól a fogvatartottakétól, akik több mint 10 éve élnek zárt intézeti viszonyok között (ANOVA: $F=3,23$; $p<0,05$). Ez a különbség a külső kapcsolatokat tekintve nem jelentős.

Az életkor szerint képzett csoportok között nincs szignifikáns különbség sem a külső, sem a belső kapcsolatok dimenzióiban. A *negatív orientáció* alapján nincs különbség a különböző vizsgálati szempontok szerint kialakított csoportok által elért eredmények között sem a külső, sem a belső kapcsolatokat tekintve. A racionalitás esetében az életkor szerint képzett csoportokban találtunk jelentős eltéréseket. A *racionális* döntéshozatal, a tények alapján történő problémamegoldás a fiatalabbakra (30 év alatt) kevésbé jellemző, mint az idősebb korosztályra (ANOVA: $F=3,46$; $p<0,05$) a külső kapcsolatokat tekintve. Mindez a különbség a börtönbeli viszonyok között értelmezett problémánál már nem jellemző, itt nincs lényeges különbség az életkori csoportok között. A bent eltöltött idő és a visszaesés szerint alkotott csoportokban nem találtunk szignifikáns különbséget sem a külső, sem a belső kapcsolatokat tekintve.

Az *impulzivitás* esetén mindkét vizsgált dimenzióban eltérést találtunk az életkorok szerint képzett csoportok eredményei között. A külső kapcsolatokat illetően az impulzivitás a 40 év felettiekre jellemző a legkevésbé, ez leginkább a 30 év alattiak sajátja (ANOVA: $F=3,83$; $p<0,05$). Azonban a börtönbeli viszonyok vonatkozásában a 30–40 év közöttiek hoznak leginkább érzelmi alapú döntést, mely jelentősen eltér a 40 év felettiektől (ANOVA: $F=4,89$; $p<0,05$). Az *elkerülésben* egyáltalán nincs különbség a különböző vizsgálati szempontok szerint kialakított csoportok között, hasonló jellemzővel bírnak az idősebbek és a fiatalabbak, a visszaesők és az első büntényesek, valamint a különböző ideje börtönben élők.

Az agresszió vizsgálatának eredményei az életkor, az ítélet nagysága és a visszaesés szerint

Az életkorok szerint képzett korcsoportok között az agresszió alskálán belül a *fizikai* és a *verbális* agresszió megnyilvánulásaiban, valamint az agresszió összevont mutatója mentén azonosítottunk szignifikáns különbségeket. Az idősebb (40 éven felüli) korosztályba tartozók jelentősen alacsonyabb átlagot értek el mindkét skálán (ANOVA, fizikai agresszió: $F=6,97$; $p<0,05$; verbális agresszió: $F=4,01$; $p<0,05$), mint a fiatalabb korosztály.

Az ítéleti idő nagysága szerint képzett csoportok közül a környezetükkel szemben tanúsított *düh*, indulat a hosszúidős elítéltekre jellemzőbb (ANOVA: $F=3,04$; $p<0,05$). Az *ellenségesség* a visszaesőkre inkább jellemző (kétmintás t-próba: $t=3,27$; $p<0,05$), mint az első büntényesekre. Az agresszió (összevont mutató) az életkor (ANOVA: $F=4,01$; $p<0,05$) és a visszaesés (kétmintás t-próba: $t=2,55$; $p<0,05$) szerint képzett csoportokban mutat jelentős különbséget: a legidősebb korosztályra jellemző legkevésbé, valamint az első büntényesek kevésbé agresszívek, mint a több alkalommal elítéltek.

A problémamegoldás és az agresszió kapcsolata

Tekintettel arra, hogy a válaszadók jelentős része erőszakos bűncselekmények elkövetése miatt tölti büntetését, arra is választ kerestünk, hogy a problémamegoldás faktorai, valamint az agresszió mért formái között van-e összefüggés (Pearson r). Itt is a külső és a belső kapcsolatokra külön értelmezve adtuk meg a problémamegoldás és az agresszió (összevont mutató) közötti összefüggéseket. Az eredményeket az 1. táblázat tartalmazza a teljes mintára vonatkoztatva.

1. táblázat. Az agresszió és a szociálisprobléma-megoldás kapcsolata a teljes mintán (Pearson r)

Probléma-megoldás faktorai	PO	NO	PD	MLA	DH	MKE	I	E
Külső kapcsolat	n. s.	0,23**	-0,15*	n. s.	-0,14*	n. s.	0,25**	0,15*
Belső kapcsolat	n. s.	0,34**	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	0,34**	0,16*

Megjegyzés: PO=Pozitív orientáció; NO=Negatív orientáció; PD=Probléma-definiálás; MLA=Megoldási lehetőségek azonosítása; DH=Döntéshozatal; MKE=Megoldás kivitelezése és értelmezése; I=Impulzivitás; E=Elkerülés; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; n. s.: nem szignifikáns

A külső kapcsolatoknál értelmezett problémamegoldás esetén az agresszióval a negatív orientáció és az impulzivitás mutat erős összefüggést, és gyenge a kapcsolata az elkerüléssel. Gyenge, ellentétes a kapcsolata a problémadefiniálással és a döntéshozatallal, melyek a racionalitás kategóriájához tartoznak és közreműködnek a hatékony problémamegoldásban. Az impulzivitás és az elkerülés ugyancsak összefüggést mutat az agresszióval.

A belső kapcsolatokra (börtönbeli viszonyokra) vonatkoztatott állítások és az agresszió között kevesebb az összefüggés. A racionalitás kategóriái (probléma-definiálás, megoldási lehetőségek azonosítása, döntéshozatal, megoldás kivitelezése és értelmezése) és az agresszió között egyáltalán nincs kapcsolat és a pozitív orientációval sem korrelál. Ugyanakkor erős összefüggést mutat a negatív orientációval, az impulzivitással és valamivel gyengébb a korreláció erőssége az elkerülésnél. Ezek a kategóriák szintén a nem hatékony problémamegoldás összetevői.

Mindkét dimenzióban (külső és belső kapcsolatok) a negatív orientációval és az impulzivitással áll a legszorosabb kapcsolatban az agresszió. Ez azt mutatja, hogy a diszfunkcionális problémamegoldásban jelentős szerepet játszik és meghatározza a megoldás stílusát is.

A szociálisprobléma-megoldás és az agresszió vizsgálata a fegyelmi felelősségre vonások vonatkozásában

A minta közel felét (46%) visszaeső bűnelkövetők alkotják és megközelítően 80%-uk erőszakos bűncselekmény elkövetése miatt van börtönben. Arra kerestük a választ, hogy fenyítései számának függvényében mi jellemzi problémamegoldásukat és agressziójukat. A fenyítések száma szerint három alcsoportot hoztunk létre: (1) nincs fenyítése, (2) 1-3, (3) négy vagy több fenyítéssel rendelkezik. A külső és a belső kapcsolatok vonatkozásában is az *impulzivitás* dimenzió jelentős a különbség (2. táblázat). A második csoport tagjai (akik elenyésző számú fenyítéssel rendelkeznek) értek el legmagasabb átlagot az impulzivitás faktoron. Ők azok, akik problémamegoldásaik során leginkább döntenek negatív érzelmeik alapján.

2. táblázat. Impulzivitásbeli eltérés a fenyítések száma szerint képzett csoportok között

Szociálisprobléma- megoldás faktora	Jellemző	Fenyítések száma			ANOVA	
		nincs	1-3	4 vagy több	F	p
Impulzivitás külső (Ik)	átlag	8,41	13,02	10,46	5,58	0,004
	szórás	7,67	10,18	7,67		
Impulzivitás belső (Ib)	átlag	7,78	11,89	7,69	5,73	0,004
	szórás	7,22	9,31	6,68		

Az agresszió mindegyik alskáláján – az ellenségesség kivételével – jelentősek a különbségek (3. táblázat). Az előzőekhez hasonlóan itt is az egy-három fenyítéssel rendelkezők értek el a legmagasabb átlagot, ők bizonyultak a fizikai és a verbális agresszió, a düh, valamint az összevont mutató vonatkozásában is a leginkább agresszívnek.

3. táblázat. Az agresszivitás eltérése a fenyítések száma szerint képzett csoportok alapján

Agresszió alskálái	Jellemző	Fenyítések száma			ANOVA	
		nincs	1-3	4 vagy több	F	p
Fizikai agresszió (PA)	átlag	5,70	7,71	7,46	7,76	0,01
	szórás	3,06	3,94	3,23		
Verbális agresszió (VA)	átlag	5,50	6,71	6,85	7,61	0,01
	szórás	1,83	2,59	2,63		
Düh (A)	átlag	4,98	6,25	5,53	4,50	0,01
	szórás	2,20	3,32	2,38		
Összevont mutató	átlag	22,28	27,10	25,96	8,74	0,01
	szórás	7,21	9,84	8,04		

Az összefüggés-vizsgálat az agresszivitás (összevont mutató) és a fenyítések száma között mutatott erős pozitív irányú kapcsolatot ($r=0,23$; $p<0,01$), ami igaz a fizikai ($r=0,24$; $p<0,01$) és a verbális alskála ($r=0,25$; $p<0,01$) esetében is. Valamivel gyengébb az összefüggés a külső kapcsolatok viszonylatában értelmezett problémamegoldás impulzivitás faktoránál ($r=0,16$; $p=0,03$).

Összegzés és következtetések

Az elmúlt évtizedekben Magyarországon is egyre több kutatás foglalkozik a szociálisprobléma-megoldó gondolkodás és viselkedés jellemzőivel és fejlesztésük lehetőségeivel, azonban ily módon (két kapcsolati rendszert nézve) és fogvatartottak

körében még nem vizsgálták. Elsődleges célunk volt különböző háttérváltozók alapján képzett szempontok szerint a szociálisprobléma-megoldás működési jellemzőinek a feltárása a külső (családi, rokon, baráti) kapcsolatokra és a börtönhelyzet adta kényszerközösségben, a benti létre vonatkoztatva. A vizsgálat elvégzésének másik célja az volt, hogy olyan adatok birtokába kerüljünk, amelyek segítségével lehetőség nyílik gyakorlati fejlesztő programok kidolgozására e területen, kifejezetten erre a populációra (felnőtt bűnelkövető) vonatkoztatva, akik e – és egyéb más – jellemzőik deficitjének köszönhetően kerültek mostani helyzetükbe. A vizsgálat során adatokat gyűjtöttünk a szociálisprobléma-megoldás és az agresszió jellemzőinek háttérváltozókkal való kapcsolatáról is.

A *szociálisprobléma-megoldás* faktorain mért értékek az életkor, a visszaesés és a börtönben eltöltött idő szerint képzett részminták között térnek el jelentősen. Flanagan (1980) szerint a börtönben a külső kapcsolatoknak, főként a családi, baráti szálaknak kiemelt jelentősége van, hiszen egyrészt korlátozott a találkozások, érintkezések lehetősége, másrészt fontos a személyes kapcsolat a külvilággal, sok esetben záloga a sikeres újrakezdesnek, reintegrációnak, valamint segít fenntartani a lelki egyensúlyt (Boros és Csetneky, 2000). A szociálisprobléma-megoldás pozitív megítélése (*pozitív orientáció*) a külső kapcsolatok (család, rokon, baráti kapcsolatok) dimenziójában aszerint mutatott különbséget, hogy a válaszadó volt-e már ezt megelőzően börtönben. A visszaesőkre ez inkább jellemző, mint azokra, akik még nem töltöttek büntetést. Problémaértelmezésük és a megoldás előtti tájékozódás (mit tudok tenni, milyen lehetőségeim vannak) inkább pozitív, ami önmagukra, a helyzetre és másik személyre is vonatkozik.

Ugyanez a börtönviszonylatban értelmezett problémák, konfliktusok vonatkozásában másként alakult, itt a börtönben eltöltött idő szerint számottevőek az eltérések. A pozitív beállítódás azokra jellemző leginkább, akik ítéletükből 5–10 év közötti időt már letöltöttek, átlaguk elkülönül azoktól a fogvatartottaktól, akik több mint 10 éve zárt intézeti viszonyok között élnek. Ez azért meglepő eredmény, mert Sluga (1977) kutatásai szerint 4–6 évnyi izoláció után jelentkezik az elsivárosodás, motivációcsökkenés, a jövőkép beszűkülése, amihez a kényszeres gondolkodás, regresszív viselkedés, bizonytalanság is kapcsolódik. Ugyanakkor az ellett majdnem 40 év alatt a börtönviszonyok jelentős pozitív változáson mentek keresztül, jobb körülmények, több információ, számtalan lehetőség és kényelmi funkció áll a fogvatartottak rendelkezésére, mely csökkenti a fent felsorolt tüneteket, ez lehet az egyik oka a kapott eredménynek. A különbség a külső és a belső kapcsolatokat illetően azzal is magyarázható, hogy a családi, baráti szálak a büntetés töltésének elején és a végén, a szabadulást megelőzően kapnak hangsúlyos szerepet, a kapcsolattartás ekkor a legintenzívebb és a külső szféra irányába mutatnak. Az ítéleti idő közepén a benti kapcsolatok, az adott élettér lakói (dolgozói) kerülnek szükségyszerűen előtérbe, egyidejűleg a külső kapcsolatok háttérbe szorulásával.

A *racionalitás*, a megoldást megelőző átgondolt döntések meghozatala a családi, baráti viszonyokra jellemzőbb, és az idősebb, 40 éven felüli korosztályba tartozókra. Az érzelmek által irányított döntés és kivitelezés (*impulzivitás*) területén a családi, baráti (külső) kapcsolatokat tekintve az életkorok szerint kaptunk szig-

nifikáns különbségeket, az idősebb korosztályra (40 éven felüliek) jellemző a legkevésbé és leginkább a 30 év alattiakra. Azonban a börtönbeli (belső) viszonyok vonatkozásában a 30–40 év közöttiek hoznak leginkább érzelmi alapú döntést, ami legkevésbé a 40 év felettiekre jellemző. Ez a különbség teljesen megegyezik a nem elítélt felnőttekkel végzett vizsgálatok eredményeivel (pl. *Chang, D'Zurilla és Sanna, 2004*). Az impulzivitás faktor mindkét dimenzióban erős kapcsolatban áll az agresszióval, ami azt jelenti, hogy az érzelmi alapú problémamegoldásaik erősen agresszív színezetűek. A 30–40 éves korosztály 46%-a töltött már szabadságvesztést korábban (ebben a korosztályban a legmagasabb a visszaesők aránya), ami azzal jár együtt, hogy ők már adaptálódtak a börtön szubkultúrájához, ami kevésbé racionális alapon szerveződik, nagyobb hangsúlyt kapnak az érzelmeik és a szükségletek. Ez összecseng az 1950-es évek importelméleteivel is, melyek azt hangsúlyozzák, hogy az egyén adaptációja során a börtönkarrier különböző szakaszaiban más-más mintát követhet (*Huszár, 1995*). Egy 30–40 éves korosztálybeli embernél, aki ereje teljében van és rendelkezik börtönrutinnal is, az érzelmi telítettség, agresszív problémamegoldás dominál.

A problémás helyzetek megoldásának negatív megítélésében (*negatív orientáció*) a kialakított csoportok között nem találtunk lényeges különbséget sem a külső, sem a belső kapcsolatok vonatkozásában, és ugyanezt az eredmény kaptuk a probléma elkerülésével, halogatásával (*elkerülés*) kapcsolatban is.

Ugyanígy nincs jelentős különbség a problémamegoldás mért faktorai mentén az iskolai végzettség és az ítélet nagysága szerint képzett csoportok között. A szociálisprobléma-megoldó gondolkodás a szociális kompetencia nagyrészt kognitív összetevője, az értelmi képességekkel összefüggésben áll, ez alapján várható, hogy az iskolai végzettség alapján meghatározott csoportok között számottevő a különbség. Hogy mégsem, az magyarázható azzal, hogy a börtönben elvesz az iskolázottság, összemosódnak a csoportok. A kevesebb iskolát végzettek tanulnak a képzetebbektől, a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők veszítenek tudásukból. Kivételt ez alól a főiskolai, egyetemi végzettségű elítéltek képeznek, ám ők elhanyagolható arányban szerepeltek a mintában. Mindez alapján úgy tűnik, hogy a végzettség és az ítélet nagysága nem játszik meghatározó szerepet a problémamegoldásban, sokkal inkább az, hogy volt-e már szabadságvesztés, illetve hogy mennyi ideje él zárt viszonyok között az elítélt.

Az *agresszió* fontos szerepet tölt be a börtönökben, hiszen a szubkultúra értékés normarendszere bizonyos esetekben el is várja az agresszió különböző formáit. A szubkultúra szerveződésében jelentős szerepe van az erőszaknak. *Boross (1995)* vizsgálatai is azt mutatták, hogy a fiatalabbak (fiatalkorúak, fiatal felnőttek) agresszivitásuk révén könnyen beilleszkednek a börtönön belüli társdalomba, mely működésének egyik fontos vezérelve az erőszak, sikeres vagy sikertelen használata határozza meg az egyén helyét a hierarchiában. Vizsgálatunk alapján a *fizikai* és a *verbális agresszió* tér el az életkori csoportokban. A tettlegességben és a beszéd tartalmában, stílusában megmutatkozó agresszió a 30 év alatti korosztályra jellemzőbb. A *düh*, a negatív érzelem a környezetükkel szemben a hosszúidős, 20 év feletti ítéleti idővel rendelkező elítéltekre jellemző leginkább. Ők azok, akiknek

a börtönléteből fakadó deprivációs helyzetet hosszú időn keresztül el kell viselniük, ami már önmagában is megemeli az emocionális feszültséget és az agresszív készletet (Boros és Csetneky, 2000). Ehhez még hozzájárul, hogy nincsenek elkülönítve a kisebb ítélettel rendelkező társaiktól, így nap mint nap szembesülniük kell azzal a ténnyel, hogy társaik hamarabb kikerülnek az intézetből, mint ők. Az *ellenségesség* azokra az elítéltekre jellemző inkább, akik voltak már korábban is börtönben. Nekik többször (minden egyes börtönbe kerülésük alkalmával) át kellett élniük és megharcolniuk a hierarchiába történő beilleszkedés folyamatát, ők már nagyon jól ismerik a börtön informális rendszerét, illetve tudják, hogy alkalomadtán a kiharcolt pozícióikat meg kell védeniük (Boros és Csetneky, 2000), ami magyarázza azt, hogy az ellenségesség, negatív beállítódás jellemzőbb rájuk.

A szociálisprobléma-megoldó gondolkodás és az agresszió között a legszorosabb pozitív összefüggéseket – mind a külső, mind a börtönön belüli kapcsolatok vonatkozásában – az *impulzivitás*nál és a *negatív orientációnál* kaptuk, gyengébb az agresszió összefüggése az *elkerüléssel*. Az impulzivitás és az elkerülés a problémamegoldás azon kategóriái, amelyek mögött tanult összetevők állnak (D'Zurilla és mtsai, 2004). Jelen esetben ez erősen agresszív színezetű. A börtönön belül a nem megengedett viselkedést, a szabályok megsértését az intézet formális rendszere fegyelmi úton történő felelősségre vonással, fenytéssel sújtja. A válaszadók azonban átlagban kevesebb, mint két fenytéssel rendelkeznek, ami normakövető magatartást tükröz. Az, hogy a fogvatartottak nagy része kontrollált körülmények között nem tér el a szabályoktól, nem jelenti azt, hogy kikerülve az állandó ellenőrzés és felügyelet alól, őket továbbra is az önkéntes normakövetés fogja jellemezni.

Boros (1979) kutatása szerint létezik egy olyan elítéltpopuláció, akik kint és bent is agresszíven viselkednek, erőszakos bűncselekmények elkövetése miatt kerülnek be. Ez a szubkulturális réteg masszív bűnözői énképpel, nagy énerővel és kontrolláltsággal rendelkezik, agressziójuk kiélésre gondosan megválasztják az időt és a teret, agresszivitásuk és szabályszegő magatartásuk ezért sokszor rejtve marad, így viszonylag kevés fenytéssel rendelkeznek. Ők kerülnek ki győztesen a helyzetből, a „balhét” impulzívabb, magasabb stresszaktivitású, kevesebb önkontrollal rendelkező társaik viszik el. Az előbbi csoport viszonylag nagy arányban szerepel a mintában. Az érzelmek által meghatározott döntések azokra a fogvatartottakra jellemző leginkább, akiknek az átlaghoz képest több fenytésük van (1–3) a külső és belső problémáikat illetően is, és ők azok, akik a legmagasabb értéket érték el az agresszió skálán, és az ellenségesség kivételével annak mindegyik alskáláján. E csoport tagjai a vizsgálat alapján impulzívabbak, érzelmeik, indulataik irányítják őket problémáik, konfliktusaik megoldásában, a provokációkra negatív érzelmekkel reagálnak, esetükben egyaránt dominál a fizikai és a verbális agresszió. Rájuk jellemző leginkább a tettlegesség és kiabálásban, káromkodásban, kritizálásban kifejezett negatív érzelmek kifejezése a környezetük felé. Igazolódott az a hipotézis, miszerint erős az összefüggés az agresszió és a fenytések számának alakulása között, különösen igaz ez a verbális és a fizikai agresszióra.

A fentiek ismeretében várható lenne, hogy a legtöbb fegyelmivel rendelkezőkre még inkább jellemzőek ezek, illetve az impulzív, érzelem irányította problémamegoldás a szociális helyzetekben. Azonban az is tény, hogy az informális struktúrába való betagozódással, amikor megtalálta az egyén a helyét a hierarchiában, csökken az agresszivitás szintje (Boros és Csetneky, 2000). Ezért elképzelhető, hogy a viszonylag sok fegyelmivel rendelkező elítéltek már megharcolták a maguk státuszát, nekik már nem kell bizonyítaniuk, kivívták helyüket a hierarchiában, ezért kevésbé jellemző rájuk az agresszió. Őket készenléti állapot jellemzi, innen eredeztethető az előzőekben részletezett ellenséges, negatív beállítódás.

A továbblépést – az eredmények tükrében – az jelentené, ha olyan programok kidolgozására kerülne sor, melyek hatékonyan csökkentenék a problémákhoz való negatív viszonyulást. Az énhatékonyság negatív megítélésének csökkentése egy-egy probléma megoldásakor, valamint a problémamegoldás során jelentkező frusztráció megfelelő kezelésének elsajátítása jelentősen csökkentené a diszfunkcionális, impulzív, sok esetben agresszív stílusú problémamegoldások arányát.

Irodalom

- Andorka Rudolf (1997): *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Banister, P.A., Smith, F.V., Heskin, K.J., Bolton, N. (1973): Psychological Correlates of Long-term Imprisonment I. Cognitive Variables, II. Personality Variables. *British Journal of Criminology*, 13.
- Bandura, A., Walters, R. H. (1963): *Social learning and personality development*. New York, Holt, Rinehart, Winston.
- Béres Csaba (1997): *Bevezetés a szociológiába*. Kézirat. Egyetemi jegyzet, Debrecen.
- Boros János (1979): *Agresszivitás a börtönben*. ELTE, Bölcsészdoktori disszertáció.
- Boros János és Csetneky László (2000): *Börtönpszichológia*. Rejtjel Kiadó – Rendőrtiszti Főiskola, Budapest.
- Boros János és Münnich Iván (1983): Kísérlet a visszaesés bejósolására. In: Gödöny József (szerk., 1983): *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok* (20. kötet) Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Buss, A. H., & Durkee, A. (1957). An inventory for assessing different kinds of hostility. *Journal of Consulting Psychology*, 21, 343-349.
- Buss, A. H., & Perry, M. P. (1992). The aggression questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 452-459.
- Chang, E. C., D’Zurilla, T. J. és Sanna, L. J. (2004): Social problem solving. *Theory, research, and training*. American Psychological Association, Washington, DC.
- Cox, R. D. és Gunn, W. B. (1980): Interpersonal Skills in the School: Assessment and Curriculum Development. *Interventions for Children and Adults*. Pergamon Press, New York.
- Dahrendorf, R. (1957): *Soziale Klassen und Klassenkonflikt*. Enke Verlag, Stuttgart.
- D’Zurilla, T. J. és Goldfried, M. R. (1971): Problem solving and behavior modification. *Journal of Abnormal Psychology*, 78, 107-126.
- D’Zurilla, T. és Nezu, A. M. (1999): Social problem solving in adults. In: Kendall, P. C. (szerk.): *Advances in cognitive-behavioral research and therapy*. New York, Academic Press.
- D’Zurilla, T. J., Nezu, A. és Maydeu-Olivares, A. (2002): Social Problem-Solving Inventory-Revised (SPSI-R): Technical Manual. North Tonawanda, NY, Multi-Health Systems.

- D’Zurilla, T. J., Maydeu-Olivares, A. és Kant, G. L. (1998): Age and gender differences in social problem solving ability. *Personality and Individual Differences*, 25. 241-252.
- Fiáth Titanilla (2012): *Börtönykönyv. Kulturális antropológia a rácsok mögött*. Háttér Kiadó, Budapest.
- Flanagan, T. J. (1980): The Pains of Long-term Imprisonment. A Comparison of British and American Perspectives. *British Journal of Criminology*, 20.
- Freud, S. (1990): *Totem és tabu*. Göncöl kiadó, Budapest
- Hajdú Gábor és Sáska Géza (2011): Bántalmazás a középiskolában. *Iskolakultúra*. 21. 6-7. sz. 40-60.
- Huszár László (1995): Alkalmazkodás. Hosszúidős elítéltek börtön-adaptációja. *Börtönügyi Szemle*. 14. 2. sz. 21-34.
- Journal of Research in Personality 35, 138-167 (2001) doi:10.1006/jrpe.2000.2302, available online at <http://www.idealibrary.com> on Refining the Architecture of Aggression: A Measurement Model for the Buss-Perry Aggression Questionnaire Fred B. Bryant and Bruce D. Smith
- Kasik László (2007): A szociális kompetencia fejlesztésének elmélete és gyakorlata. *Iskolakultúra*. 17. 11-12. sz. 21-38.
- Kasik László (2010): A szociálisprobléma-megoldó gondolkodás és képesség jellemzői. In: Zsolnai Anikó és Kasik László (szerk.): *A szociális kompetencia fejlesztésének elméleti és gyakorlati alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 97-114.
- Kasik László (2015): *Személyközi problémák és megoldások*. Gondolat Kiadói, Budapest.
- Kasik László és Gutti Kornél (2015): A kortársi versengés és szociálisprobléma-megoldás kapcsolata serdülők körében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 70. 1. sz. 179-195.
- Kerezsi Klára (1996): Az erőszakos bűnözés. In: Gönczöl, Korinek és Lévai (szerk.): *Kriminológiai ismeretek, bűnözés, bűnözéskontroll*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Lorenz, Konrád (1994): *Agresszió*. Katalizátor Iroda, Budapest.
- Maydeu-Olivares, A. és D’Zurilla, T. J. (1996): A factor-analytic study of the Social Problem Solving Inventory: An integration of the theory and data. *Cognitive Therapy and Research*, 20. 115-133.
- Münnich Iván (1988): A Buss-Durkee agressziót mérő kérdőív. In: Mérei és Szakács (szerk.): *Pszichodiagnosztikai Vademecum II*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Münnich Iván és Szakács Ferenc (1979): Az agresszív viselkedés kognitív szabályozásának kísérleti vizsgálata. In: Gödöny József (szerk., 1979): *Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok* (16. kötet). Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest
- McMurrin és McGuire (2005): *Handbook of cognitive-behavioral therapies*. The Guilford Press, New York, London.
- Nagy József (2007): *Kompetencia alapú kritériumorientált pedagógia*. MOZAIK Kiadó, Szeged.
- Nagy József (2010): A személyiség kompetenciái és operációs rendszere. *Iskolakultúra*. 20. 7-8. sz. 3-21.
- Mérei Ferenc és Szakács Ferenc (szerk., 1988): *Pszichodiagnosztikai Vademecum II*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Rich, A. R. és Bonner, R. L. (2004): Mediators and moderators of social problem solving. In: Chang, E. C., D’Zurilla, T. J. és Sanna L. J. (szerk.): *Social problem solving. Theory, research, and training*. American Psychological Association, Washington. 29-45.
- Richards, B. (1978): The Experience of Long-term Imprisonment: an Exploratory Investigation. *British Journal of Criminology*, 18.
- Rose-Krasnor, L. (1997): The nature of social competence: A Theoretical review. *Social Development*, 6. 111-135.
- Schüttler Tamás (1998, szerk.): Az agresszióról. *Új Pedagógiai Szemle*. 48. 7-8. sz. 118-127.
- Smith, E. R. és Mackie, D. M. (2002): *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Staub, E. (1971): The use of role playing and induction in children’s learning of helping and sharing behaviour. *Child Development*, 42. 805-816.
- Sykes, G. M. (1958): *The society of captives: A study of a maximum security prison*. Princeton University Press. Princeton.

- Szekszárdi Júlia (1996, szerk.): *Konfliktuskezelési szöveggyűjtemény*. Budapest.
- Taylor, S. E. és Aspinwall, L. G. (1996): Mediating and moderating processes in psychological stress. In.: Kaplan, H. B. (szerk.): *Psychological stress: Perspectives on structure, theory, life source, and methods*. Academic Press, San Diego. 71-110.
- Zsolnai Anikó (1999): Összefüggések a szociális kompetencia egyes komponensei, a tanulási motívumok és az iskolai tudás között. JATE Press, Szeged.
- Zsolnai Anikó és Józsa Krisztián (2003): A szociális készségek fejlesztése kisiskolás korban. In: Zsolnai Anikó (szerk.): *Szociális kompetencia – társas viselkedés*. Gondolat Kiadó, Budapest. 227-239.
- Zsolnai Anikó és Kasik László (szerk., 2010): *A szociális kompetencia fejlesztésének elméleti és gyakorlati alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Zsolnai Anikó, Kasik László és Lesznák Márta (2008): Óvodás korú gyerekek agresszív és proszociális viselkedése. Egy longitudinális vizsgálat eredményei. *Új Pedagógiai Szemle*, 58. 6-7. sz. 91-110.
- Zsolnai Anikó (2013): *A szociális fejlődés segítése*. Gondolat Kiadó, Budapest.